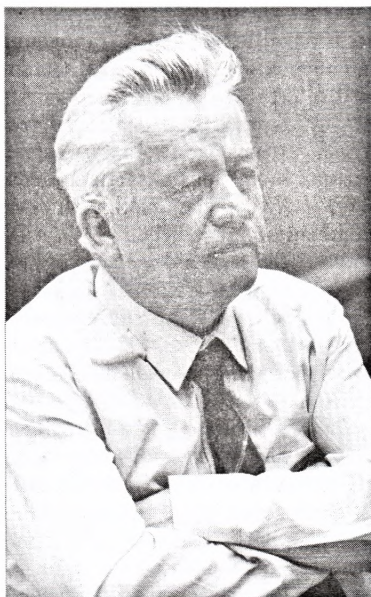

Міхась МУШЫНСКІ

ВАЙНА, ЖАНЧЫНА, КАХАННЕ Ў АПОВЕСЦІ “ГАНДЛЯРКА І ПАЭТ” ІВАНА ШАМЯКІНА

90

Аповесць “Гандлярка і паэт” – значная з’ява ў творчай біяграфіі Івана Шамякіна і ва ўсёй беларускай прозе 1970-х гг. Высокая ацэнка прагучала ў газетных і часопісных рэцэнзіях, а потым бясспрэчныя мастацкія вартасці твора адзначылі ў больш грунтоўных публікацыях літаратуразнаўцы. Праўда, у першапачатковых водгукках мелі месца і крытычныя выказванні. У іх ставілася пад сумненне праўдзівасць адлюстравання пісьменнікам першых дзён жыцця ў горадзе напярэдадні яго акупацыі. Не ўхвалялі нястомныя змагары за ідэйную чысціню савецкай літаратуры і тое, што ў якасці галоўнай гераіні аўтар абраў не прадстаўніка перадавой часткі грамадства, а палітычна неадукаваную гандлярку, носьбітку мяшчанскай, дробнабуржуазнай псіхалогіі. Пазней І. Шамякін з горыччу занатаваў у дзённымі: «Хочацца мне нагадаць у наш час “мудрым крытыкам”, які яны разнісілі аповесць (у Маскве, на абмеркаванні прозы!) за тое, што ў яе цэнтры – камароўская гандлярка. Дагаварваліся “мудрацы”, што не было такіх у Мінску (гандлярка не было!) і з адыходам нашых часцей ніхто не рабаваў магазіны і склады – такія свядомыя былі савецкія людзі. І так “заіораны” былі зусім не дурныя людзі, разумныя людзі, якіх я наважаў і наважаю, хоць да

мяне адзін з іх адносіўся проста па-свінску. Дарую яму» [1, с. 149].

Аўтары большасці водгукў і даследчых прац вельмі прыхільна паставіліся да аповесці. Яны ўбачылі там і глыбокую змястоўнасць, і рысы наватарства, асабліва ў падыходзе да асвятлення ўзнятай тэмы, у выбары галоўных герояў. Падкрэслівалася выразнасць грамадскай пазіцыі пісьменніка, высокі ўзровень майстэрства, уменне будаваць драматычны сюжэт, знаходзіць цікавыя калізій і сітуацыі. В. Каваленка так вызначаў ролю “Гандляркі і паэта” для далейшага развіцця нацыянальнай літаратуры: аповесць “значна пашырае ідэйна-мастацкія ўяўленні беларускай прозы пра Вялікую Айчынную вайну і накіравана супраць дагматычнага разумення патрыятычнага абавязку, супраць зніжанняў гуманістычных паводзін чалавека на вайне” [2, с. 203]. Паводле слухных меркаванняў В. Локун, “асаблівы наватарскі змест” аповесці ў першую чаргу якраз і прадвызначаны выбарам гераіні, “зусім не тыповай для літаратуры таго часу” [3, с. 614].

Галоўная дзейная асоба, гандлярка Вольга, і выступае жывым увасабленнем рыс народнага характару, заўважае пісьменнік Ян Скрыган. Увогуле, ён ахарактарызаваў аповесць як “адну з лепшых”, “можа самую лепшую” ў творчасці І. Шамякіна, самую яркую сярод літаратуры пра мінскае падполле. І яшчэ водгук: “А які тып камароўскай гандляркі – бальзакаўская магутнасць! На маю думку, дык гэта [аповесць] шэдэўр” [4, с. 333 – 334].

Аддаючы належнае крытыкам-прафесіяналам і літаратуразнаўцам, якія вывучаюць літаратурную спадчыну І. Шамякіна, мусім, разам з тым, прызнаць, што імі не ўсё яшчэ зроблена ў асэнсаванні аповесці. Яно і зразумела: пад уплывам змен у грамадскім жыцці ў свядомасці чытачоў выпрацоўваюцца новыя погляды на літаратурны працэс, на асобныя творы, новыя падыходы да іх вывучэння. Адсюль і неабходнасць у карэкціроўцы ранейшых ацэнак. Так, мы лічым, што даследчыкі неправамерна засяроджваюць увагу на разглядае сюжэтнай лініі Вольга – Гапанюк, пакідаючы ў баку вобразы іншых герояў, іншыя калізій, звязаныя, напрыклад, з рознай тактыкай падпольнай барацьбы, якой прытрымліваліся розныя дзейныя асобы. У шэрагу прац на першы план беспадстаўна вылучаюцца празмерная адсталасць жанчыны, нібыта пазбаўленай здольнасці шырока глядзець на свет. Адапаведна

пераболышваецца і роля Гапанюка-педагага. Тое ж трэба сказаць і адносна членаў сям'і Бароўскіх, што інтэрпрэтуюцца даследчыкамі як узорнае ўвасабленне тыповых рыс савецкага патрыятызму. Але для паэтызацыі Бароўскіх, і перш за ўсё ідэальнай камсамолкі Лены, няма падстаў.

Ужо з першых старонак відаць, што аўтар паставіў перад сабой складаную задачу – праз лёс чалавека зусім не гераічнай прафесіі, праз лёс камароўскай гандляркі, раскрыць усенародны характар барацьбы з ворагам. Выбар у якасці галоўнай гераіні пагоняга прадстаўніца гандлёвага саслоўя – а Вольга пасяхова працягвае справу маці – аказваўся вельмі ўдалым у плане мастацкага ажыццяўлення ідэйна-творчай задумкі: калі на шлях усвядомленай барацьбы становяцца не толькі палітычна свядомыя грамадзяне, шчырыя патрыёты, але і далёкія ад грамадскіх клопатаў людзі, перамога над акупантамі будзе абавязкова. Абапіраючыся на ўласны мастацкі вопыт, пісьменнік абраў шлях даследавання ўнутранага свету галоўных дзейных асоб твора, аналіз зрухаў у іх свядомасці, у іх душах.

Пачынаецца аповесць з экскурсу ў мінулае гераіні, у яе даваеннае дзяцінства, юнацкія гады. Тут багата яркіх, запамінальных сцэн, штрыхоў, дэталей, якія ўзнаўляюць сацыяльна-побытавы ўклад, норавы, звычкі камароўскага асяроддзя. Гэта дало чытачу магчымасць глыбей ўспрыняць адметныя рысы характару дарослай Вольгі, разабрацца ва ўнутраных супярэчнасцях яе ўчынкаў, у непаслядоўных меркаваннях, нечаканых зменах настрою. Як мы далей убачым, цвярозасць поглядаў Вольгі на свет, практыцызм, дзелавае хватка, амбіцыйнасць, жаданне, як у маці, быць першай, сцвердзіць сваё “я” дзіўна спалучыліся з душэўнай шчодрасцю, умением тонка адчуваць прыгажосць.

Адпаведна ўяўленням, што склаліся ў яе сям'і, якраз і паводзіць сябе Вольга ў першыя дні вайны. Маральнымі крытэрыямі, выпрацаванымі камароўскім асяроддзем, вымярае яна ўласныя ўчынкі і ўчынкі іншых людзей. Але нечаканая, раптоўная змена грамадска-палітычных абставін паклала адбітак і на светаўспрыманне жанчыны. Працэс гэтых змен, працэс цяжкай, пакутлівай выпрацоўкі новай жыццёвай філасофіі і стаў галоўным аб'ектам мастацкага даследавання ў аповесці І. Шамякіна. За некалькі дзён, калі кінутыя на волю лёсу жыхары спрабавалі самастойна вырвацца з ахопленага пажарам горада, гераіня аповесці і прадэманстравала атрыманую ў спадчыну здольнасць арыентавацца ў складанай сітуацыі. Маладая жанчына не паддалася паніцы і, праігнараваўшы рэальную небяспеку, вырашыла паклапаціцца пра сябе і сваю малую дачушку: за некалькі вылазак у горад прынесла дахаты багата прадуктаў харчавання і тавараў з пакінутых без нагляду магазінаў. Такія паводзіны не толь-

кі выклікалі звыклую зайздрасць суседзяў, знаёмых, але і прывялі да першага сур'ёзнага сутыкнення з Ленай Бароўскай, якая асудзіла школьную сяброўку як рабаўніцу. Аўтар падае цікавы, змястоўны дыялог, у ім выразна раскрываецца жыццёвая пазіцыя, светапоглядная арыентацыя Вольгі і Лены. “– Волька! Што гэта ты робіш, дурная? Ды ты ведаеш, што па ваенных законах за гэта расстрэл? Ва ўсе часы за марадзёрства стралялі”. Камсамолка Лена, вядома, гаворыць слухныя рэчы. І абурэнне яе зразумелае. Але гэта словы дзяўчыны, што жыве кніжнымі ідэаламі, адцягнутымі ўяўленнямі. Ва ўмовах, калі пра арганізаваную эвакуацыю з Мінска і думаць не даводзілася, учынак Вольгі разумны, жыццёва абумоўлены. Вось чаму пераканальна прагучаў Вольчына адказ шчырай патрыётцы: “– Хто гэта мяне расстрэляе? Ты? – Не я. Улада Савецкая. Армія. – Дзе яна, твая ўлада? А армія... Ёй не да нас з табой! А як такія дуры, камсамолкі, як ты, “ура” крычалі! Ды спявалі, што разаб'ём ворага на яго зямлі! Разбілі? Армія мяне расстрэляе? Няхай армія немца спыніць – тады я грабіць не буду! А так ідзі паслухай: людзі кажуць, немцы заўтра Мінск зоймуць... Для каго ж вы дабро пільнуеце?”

Дыялог-спрэчка школьных сябровак – цэнтральны эпізод пачатковай часткі аповесці. Ён адыгрывае значную ролю ў раскрыцці ідэйна-мастацкай канцэпцыі пісьменніка. Гэта вынікае з працягу спрэчкі, бо Лена заставалася на ранейшай пазіцыі: аргументы сяброўкі не пераканалі, і яна працягвала сваю наіўна-бездапаможную агітацыю: “Якія людзі? Шпіёны? Панікёры? Каго ты слухаеш, Волька?” Такая логіка разважанняў дзяўчыны, якая пад уздзеяннем прапагандысцкіх лозунгаў 1930-х гг. страчвала здольнасць цвяроза ўспрымаць жыццё, арыентавацца ў нечаканых сітуацыях, прыўнесены вайной. “– Не захопняць немцы Мінск! Не дойдуць! – закрычала Лена з рашучай пераканальнасцю. – Рукі кароткія!”

Тут аўтар аповесці сутыкнуў два супрацьлеглыя погляды на свет: народны, гуманістычны, скіраваны на абарону чалавека, і афіцыйны, а па сутнасці казённа-дагматычны, адарваны ад рэальнага жыцця, пазбаўлены пачуццёў міласэрнасці, спагады, клопату пра кожную асобу, тым больш – безабаронную, пакінутую сам-насам з ворагам, акупантам.

Падкрэсліваючы адрознасць поглядаў Ляновічыхі і Бароўскай на маральныя каштоўнасці, на паняцці доўгу, абавязку, аўтар імкнуўся ў першую чаргу да таго, каб пераканальна паказаць эвалюцыю духоўнага станаўлення гераіні. Таму і не прыспешваў гэты складаны працэс.

Вядома, адзеньваць паводзіны жыхароў Мінска ў сітуацыі безуладдзя як супрацьзаконныя дзеянні, як праяву негатыўнага стаўлення да са-

**“Літаратурны дэсант” у ГДУ: М. Лужанін,
А. Вярцінскі, І. Шамякін, Б. Бокуць,
Т. Бондар, З. Рудакоўская, Т. Язэпава,
Н. Гілевіч, М. Аўрамчык.**

вецкіх парадкаў няма падстаў. Такая несправядлівая ацэнка доўгі час падтрымлівалася ідэалагічнымі ўстаноўкамі афіцыезу, насцярожаным стаўленнем да тых, хто аказаўся пад часовай нямецка-фашысцкай акупацыяй. Эпоха ўсеагульнага недаверу, татальнай падазронасці, пік якой прыпаў на 1930 – 1940-я гг., пусціла глыбокія карані ў свядомасці савецкіх людзей.

У цэнтры пісьменніцкай увагі – чалавеказнаўчы аспект, унутраны свет, псіхалогія герояў, што і прадвызначыла высокі ідэйна-мастацкі ўзровень аповесці. У бязвыхадным становішчы жанчына аказалася не паводле ўласнага жадання. І пра яе малое дзіця ніхто не думаў клапаціцца. Дык чаму гэтыя “ніхто” раптам займелі права прад’яўляць ёй прэтэнзіі і накіроўваць на іншы жыццёвы шлях? Не, натура Вольгі складаная, багатая, толькі нельга прымушаць жанчыну рабіць учынкi, якія прырачаць яе характару, жыццёвым перакананням. Цэласнасць натуры, духоўны патэнцыял якраз і прадэманстравала герояўна аповесці ў складаных умовах акупацыйнай рэчаіснасці.

Вось гэтая ўнутраная, да пары да часу прыхаваная глыбіня, складанасць характару Вольгі часта не ўлічваецца, як і не прымаецца пад увагу логіка паводзін яе апанентаў. Узнікае пытанне, чаму патрыётка Лена, якая любіць у прыватных размовах гучна выказваць нянавісць да ворага, абрала ідэйна нясталую гандлярку для выканання небяспечнага задання падпольшчыкаў – забраць з канцлагера палонных чырвонаармейцаў “аднаго чалавека”. Так сутыкнуліся розныя погляды на сутнасць чалавека як найвялікшай каштоўнасці ў свеце. Лену Бароўскую лёс Вольгі і яе дачкі ў дадзенай канкрэтнай сітуацыі фактычна не цікавіў, не турбаваў, бо для падполля важным было вызваліць “патрэбную” асобу. Паводле логікі разважанняў Лены-агітатара, гандлярка ў лік патрэбных, вядома ж, не ўваходзіла. І тады Вольга, абражаная пагардлівымі адносінамі да яе жыцця і жыцця яе малой дачкі, ставіць пытанне адкры-

та: калі той палонны патрэбны падпольшчыкам, дык чаму ідэйна свядомая, рашуча-ваяўнічая Лена сама не забярэ яго з лагера? Чаму небяспечную справу ўпарта, настойліва перакладае на чужыя плечы? У адказ дзяўчына толькі і магла абaperціся на выпрабаванае ідэалагічнае клішэ: так “патрэбна народу”. Мастокоўская пазіцыя пісьменніка ўскосна выяўлена праз заключную частку дыялогу-спрэчкі апанентаў: “– Народу... народу патрэбны, – дзіўна, як бы захлынаючыся, прашаптала Лена. – О, любая мая! – лёгка засмялася Вольга. – Што мне думаць пра народ! Народ пра мяне не думае...” Гандлярка знаходзіць яшчэ больш важкія доказы слухнасці ўласнай пазіцыі. “– Калі я буду жывая, то вырасце і дачка мая. А калі мяне навесяць, як тых, у скверы, то пра дзіця маё ніхто не падумае. Ніхто!”

Як відаць, у разважаннях герояўна няма ні гандлярскага эгаізму, ні абыякавасці да ўсяго, што яе не датычыць асабіста, а ёсць цвярозае ўспрымання жыцця, натуральны клопат пра малое дзіця. Празмерна рэзкія выказванні Вольгі ў размовах з ідэйнай апаненткай Ленай – яшчэ не вынік фарміравання яе жыццёвага крэда, а толькі этап развіцця, калі яна пакуль не гатовая звязаць лёс з падпольшчыкамі, стаць на шлях усвядомленай барацьбы. У жанчыны нават узніклі думкі пра тое, што можна неяк прыстасавацца да новай улады, займець уласную краму.

Згода Вольгі і наведванне лагера сталі новым звязом у ланцугу падзей, якія паўплывалі на яе светаўспрымання, карэнным чынам змянілі яе лёс. Расповед пра лагер палонных чырвонаармейцаў, пра іх пакуты, бесчалавечнае стаўленне з боку нямецкіх ахоўнікаў вытрыманы І. Шамякіным у традыцыях суровай рэалістычнай прозы. Лагерныя фрагменты ў стылёвым плане арганічна спалучаюцца з агульнай танальнасцю аповесці, узмацняюць яе змястоўна-мастацкую, пазнавальна-эстэтычную каштоўнасць. “А на тым баку, за дротам, стаялі сотні дзве палонных, страішннх зданяў,

загорнутых у шынялі, падраныя ватнікі, коўдры, мяшкі". І сцэна "апазнання" Вольгай палоннага "мужа" выпісана аўтарам псіхалагічна дакладна і з выключнай эмацыйнай пранікнёнасцю. Аказалася, выхаваны суровым ладам жыцця прагматызм не вытруціў з душы жанчыны-гандляркі пачуцці дабрыні, міласэрнасці, вострага ўспрымання чужой бяды. Вось чаму яна выбрала не барадатага, што прасіў узяць яго, бо ён "усё ўмее рабіць – сталяр, слесар, шавец", а "схудалага, зусім маладога юнака", у якога "дзіўна гарэлі вялікія вочы".

Трэба аддаць належнае Шамякіну-мастаку: чытач паверыў, што Вольга ці ўбачыла, ці душою, сэрцам адчула, здагадалася пра стан палоннага, якога яна магла ўратаваць ад немінучай смерці. Нябачная нябесная сіла як бы добраславіла яе на такі ўчынак. І хоць Вольчын выбар паламаў, парушыў намечаны Ленай план вызвалення "патрэбнага чалавека", гэта не спыніла жанчыну. Наадварот, да Вольгі, як зазначыў пісьменнік, у міг вярнуліся яе звычайная энергічнасць, спрыт, смеласць – усё, чаму так зайдросцілі яе знаёмыя камароўскія гандляркі. Але нават "скупная ўласніца", а не ідэйна свядомы ініцыятар вызвалення палоннага, мусіла несці ў лагер свае каштоўныя рэчы і прадукты: пляшку "маскоўскай", ручнік, сала, кілбасу, сыр, блінцы з пшанічнай мукі, два царскія залатыя чырвонцы і нават залатыя завушніцы давялося аддаць "гэтым ненажэрным прыблудам, што зарабляюць на крыві і смерці". Выкуп палоннага (што пацвярджаецца і аўтарскай характарыстыкай) значна ўзвысіў Вольгу: "...такая дабрата як бы ачысціла яе душу, узяла над тым брудам, у якім яна штодня корпалася, да якога прывыкла ў барацьбе за сытае жыццё". Працэс змен, як мы далей убачым, ішоў паволі, з цяжкасцямі, што, безумоўна, адпавядала праўдзе жыцця і праўдзе характару Вольгі.

Што ж датычыць вызвалення з лагера Гапанюка, дык у яго абмалёўцы многае засталася ад вядомага ўжо першапачатковага намеру І. Шамякіна зрабіць "Паэта галоўнай фігурай твора". Нягледзячы на тое, што ў дзённікавых запісах "Дзе сцэжкі тыя...", раскрываючы "тайны творчасці", аўтар стрымана паставіўся да вынікаў мастацкага ажыццяўлення ўласных намераў ("выйшла: Вольга – жывая, рэальная, а Паэт – кніжны") [1, с. 149], і мужчынскі вобраз уяўляе значную цікавасць з пункту гледжання паўнаты адлюстравання вайны, падпольнай барацьбы супраць акупантаў. Сваёй наіўнасцю, романтична-ўзнёслым стаўленнем да жорсткай рэчаіснасці ваеннага часу Паэт дэманструе адарванасць ад жыцця значнай часткі моладзі. Яна брала на ўзбраенне гучныя патрыятычныя лозунгі, гатоўнасць да самаахвярных подзвігаў, але не суадносіла абстрактныя кніжныя ўяўленні з лёсам народа, на плечы якога лёг асноўны цяжар вайны. І лёс канк-

рэтнай асобы таксама часта выпадаў з іх каштоўнаснай сістэмы. Адсюль – непазбежныя сутыкненні, вострыя канфлікты з тымі, хто стаў у іншых ідэйна-светапоглядных пазіцыях. Трапіўшы пасля лагера ў цёплую Вольчыну хату, герой пачаў гнеўна дакараць сябе, што ў акружэнні не адважыўся зрабіць так, як зрабіў рэдактар армейскай газеты, куды Гапанюк як малады паэт быў пераведзены на працу незадоўга да вайны. Рэдактар застрэліўся, каб пазбегнуць ганьбы фашысцкага палону, а ў паэта "не хопіла духу", бо яму "хацелася жыць". Ён адчуваў віну за тое, што трапіў у палон, і няспынна марыў нават падчас хваробы найхутчэй уключыцца ў рашучую барацьбу з ворагам.

Да раскрыцця тэмы кахання – вядучай тэмы – І. Шамякін падышоў па-мастацку абгрунтавана: у Вольгі пачуццё любові да Паэта ўзнікае спакваля, нараджаецца з натуральнага імкнення дапамагчы хвораму, бездапаможнаму. А вось яго рэакцыя на правую душэўнага клопату Вольгі нечаканая, парадаксальная. Гапанюк шчыра абураны тым, што Вольга недаравальна забылася пра свята Кастрычніка, якое прыпала на той дзень. І ледзь стоячы на нагах, "бледны, раптоўна знясілены" юнак пачынае чытаць адзінай слухачцы штосьці падобнае да лекцыі на тэму савецкага патрыятызму. «Хацелася сёкануць: "Пайшоў ты, неданосак! Чаму ж цябе твае не ратавалі? Чаму яны драпанулі, народ у бядзе накінулі?» Але Вольга, шкадуючы нямоглага, аслабелага, стрымалася, праявіла непаказнае чалавекалюбства, хрысціянскую міласэрнасць да чалавека, "які ледзь выкараскаўся ад смерці".

Пафасныя, усхвалявана прамоўленыя словы падзейнічалі на Вольгу. Таму яна ахвотна адгукнулася на просьбу юнака прынесці яму кнігі. Дзіўныя, малазразумелыя вершы прымусілі Вольгу шырэй зірнуць на свет, на тое, што адбылася навокал. І якая ёй жыццё далей? У што верыць? "У Бога? У Сталіна?" Вольга разумела, што ў чалавека як духоўнай істоты павінна быць вера, каб дапамагчы ў выбары жыццёвага шляху – нават такой думкай прасякнута сцэна, звязаная з чытаннем вершаў Блока. У гэтай сцэне, вузлавой, вызначальнай у сюжэце твора, характар галоўнай гераіні раскрываецца з новага боку. Відаць, што "гандлярка" – патэнцыйна багатая натура, здатная да глыбокіх перажыванняў! Але калі праз пэўны час "незвычайнае ўздзеянне" вершаў, што размякчылі душу, аслабла, яна зноў "зрабілася ранейшай Ляновічыхай". Вось і з Ленай гаспадыня абышлася зусім не па-сяброўску. Не магла абыякава ўспрымаць Ляновічыха прэтэнзіі Лены на сяброўства з Гапанюком. Раздражняла і бесцырымоннасць яе візітаў. Але галоўнай была боязь за юнака, якога магла прывабіць да сябе прыхільніца рашучай барацьбы Бароўская.

Уведзены ў сюжэтную канву твора матыў рэўнасці, саперніцтва значна пашырыў сферу мастацкага адлюстравання жыцця ва ўмовах ваеннага часу, узбуйніў маштаб вымярэння герояў. Праз адносіны да кахання выразна раскрываўся характар дзейных асоб, іх погляды на свет і месца ў ім. Галоўныя героі аповесці дэманструюць шмат у чым розныя адносіны да гэтага высокага пачуцця. Пасля таго як Вольга шчыра пакахала Гапанюка, змянілася і яе жыццёвая пазіцыя. Але гатоўнасць жанчыны дапамагаць падпольшчыкам не выключала клопату пра лёс іншых людзей.

Сцэну сутыкнення “мяшчанкі” Вольгі і змага-ра-патрыёта Гапанюка трэба аднесці да найбольш змястоўнай часткі аповесці. Менавіта тут аўтарская ідэйна-мастацкая канцэпцыя, погляды Шамякіна-гуманіста выявіліся з асаблівай выразнасцю. Письменнікам узняты складаныя, балючыя пытанні. Іх і да сёння асэнсоўвае беларуская літаратура, даследчыкі Айчыннай вайны, гісторыкі, якія вывучаюць перыяд фашысцкай акупацыі.

Не толькі Вольга, але і “малады паэт і воін”, як атэстуе Алеся Гапанюка пісьменнік, таксама паступова ўздымаецца на больш высокі інтэлектуальна-светапоглядны ўзровень, пачынае інакш глядзець на тагачасную рэчаіснасць і на сваё месца ў свеце. Тое, што вобраз героя пададзены ў працэсе развіцця, – бясспрэчнае дасягненне аўтара аповесці. Гапанюк нядаўна дакараў сябе за ўнутраную слабасць, якая не дазволіла яму паўтарыць мужны ўчынак камісара Гаўрона (“ён застрэліўся, каб не трапіць у палон”). А цяпер герой думае інакш: “...каму была б карысць, каб ён гніў у зямлі? Немцам. А так ён можа яшчэ павяваць”. А крыху пазней мары здзейсніць гераічны подзвіг Гапанюк нават высмейвае. На жаль, гэтае высмейванне зноў жа не прывяло да прынцыповага перагляду агульнай лініі паводзін. Яму патрэбны былі канкрэтныя дзеянні: як найхутчэй уласным стрэлам забіць фашыста, пераканацца, што “менавіта твая куля скасіла хоць аднаго з іх”. Ды толькі Гапанюк не мог не ведаць, што ў карнай акцыі, выкліканай нападам на нямецкага вайскоўца, абавязкова загінуць гараджане.

Паказальна, што рыхтуючыся знішчыць афіцэра, Алесь думаў і пра “ўласнае выратаванне... бо цяпер, як, можа, ніколі раней, хацелася жыць”. Натуральна, хацелі застацца ў жывых і гараджане, расстраляныя акупантамі ў адказ на забойства афіцэра. Ды толькі іх лёс, як вынікае са зместу твора, народнага мсціўца не турбаваў. І Вольга гэта зразумела. Пачутае яна ўспрыняла з жахам і адчаем. Але паступова на змену адчаю, страху і разгубленасці прыйшло здзіўленне і “новае, незразумелае ёй самой пачуццё”. Бадай ці не ўпершыню ў асобе Гапанюка Вольга ўбачыла не слабага хланчыну, а мужнага чалавека, які забіў акупанта, але не пані-

куе і паводзіць сябе годна. Усё гэта ўмацавала рашучасць жанчыны, дапамагло перайсці нябачную мяжу, што дагэтуль аддзяляла яе ад Гапанюка.

Вось так і адбыўся ў свядомасці Вольгі-гандляркі новы зрух. Пасля моцнага псіхалагічнага ўзрушэння, выкліканага страхам за лёс каханага чалавека, за ўласны лёс, пачынаўся новы этап жыццёвай біяграфіі Вольгі, напоўнены моцнымі душэўнымі і фізічнымі выпрабаваннямі з трагічнай развязкай.

Увогуле, трэба сказаць, што І. Шамякін закрэпіў тут адно з балючых пытанняў, звязаных з асвятленнем у літаратуры – навукова-гістарычнай, мастацка-дакументальнай і іншай – тэмы падпольнай барацьбы. Звузіўшы размову да канкрэтнага выпадку, запытаем: якімі сіламі і якой зброяй героі твора планавалі здзейсніць авантурны план вызвалення Мінска? Яны ж мелі справу з рэгулярнай арміяй. А галоўнае, што будуць рабіць героі, калі на дварэ яшчэ толькі пачатак зімы 1941 г.? Няўжо дзеля прапагандысцкай акцыі трэба ахвяраваць сотнямі і тысячамі палонных і мірных жыхароў? Сімпацыі аўтара ў гэтай спрэчцы на баку старога камуніста Паўла Восіпавіча, чые разважанні крыху паўплывалі на Гапанюка. А пасля сыходу паэта з дому Вольгі тэма кахання, як і тэма разгортвання ў горадзе падпольнай дзейнасці, барацьбы з ворагам, набывае ўсё больш трагічнае гучанне. Адначасова яшчэ яскравей высвеціліся і адметнасць натуры Вольгі, якая ў сапраўды складаны час вайны, акупацыі спрабавала рэалізаваць сваё “я”, багаты духоўны патэнцыял, здольнасць да канца аддацца высокаму пачуццю любові. Вобраз Вольгі служыць тым звяном, што злучае абедзве тэмы ў сюжэтна-мастацкую цэласнасць.

З аўтарскага аповеду відаць, як востра перажывае Вольга немагчымасць штодзень быць побач з каханым. У надзеі сцішыць боль яна звяртаецца да кніг, якія, не шкадуючы грошай, для яе набывала, згадвае змешчаныя там вершы. Жанчына ўжо не тая, што раней, паступова змянілася яе душа, яе ўспрымання жыцця, а вобразнае слова ўмацоўвае духоўную сувязь з каханым.

Рэакцыя жанчыны на агітацыйныя заклікі камандзіра Андрэя заслугоўвае больш уважлівага разгляду, бо выяўляе пазіцыю Шамякіна-пісьменніка, які звярнуўся да пытання: ці сапраўды ўсе сродкі і формы барацьбы з ворагам дапушчальныя, маральна апраўданыя? “Божа мой! Што вы са мной робіце? Спачатку ён, а потым вы... Куды вы мяне цягнеце? На шыбеніцу? У мяне дзіця... Дзіця ў мяне! З кім жа яно застанецца? Я сёння хадзіла туды... да сквера. Я іх [павешаных] бачыла... Схадзіце, паглядзіце... Можна, хоць гэта астудзіць вашы гарачыя галовы”.

Гэтымі словамі Вольга дакладна акрэсліла ўласны трагічны лёс і сірочую долю дачушкі. Але да-

чакацца разумення ад падпольшчыка, які аддаваў перавагу дыверсійным формам барацьбы і збіраўся праз месяц вызваліць Мінск ад акупантаў, Вольга не магла і з гэтай прычыны фактычна была асуджана. Яна мела права на рэзкае слова і на ацэнку тых, каго справядліва называлі авантюрыстамі, бо дасягненне мэты *любiмымі сродкамі* яны ўспрымалі як маральна апраўданае. Вось як выразна, дакладна фармулюе камандзір групы сваё маральна-філасофскае крэда: *“Нельга яму, кіраўніку, думаць пра адно дзіця”* (вылучана намі. – М. М.) і *забываюцца хаця б на міг пра тэму страшнай, але свяшчэннай вайны”*.

Агульнавядома, што калі перад героямі твораў савецкай літаратуры паўставаў выбар паміж грамадскім абавязкам і асабістымі інтарэсамі, дык у адпаведнасці з ідэалагічнымі ўстаноўкамі, прынцыпамі партыйнасці пісьменнікі, як правіла, аддавалі перавагу інтарэсам грамадскім. Аўтар аповесці добра разумеў такія патрабаванні і многае зрабіў, каб абараніць гуманістычны прынцып, каштоўнасць жыцця чалавечай асобы. І яго ідэйна-мастацкая трактоўка праблемы выбару, яго пісьменніцкая маральна-этычная канцэпцыя раскрыта даволі тонка. Мы бачым, што Вольга ўрэшце згадзілася стаць сувязной, але гэтая добраахвотная згода была праявай яе шчырай, беззапаветнай любові да Алеся. Аднак *Вольчыны спадзяванні на магчымасць захаваць жаночае ішчасце ў драматычных абставінах вайны, акупацыі не спраўдзіліся*. І далейшае развіццё падзей не зняло вастрыні супярэчнасцей паміж гандляркай і Паэтам. Вольга не раз дэманстравала маральную перавагу перад Алесем і яго аднадумцамі, якія ахвотна прамаўлялі гучныя лозунгі, запазычаныя з палітычных кніг, і дзейнічалі адпаведна ім, але ў іх закліках чамусьці не знайшлося месца агульначалавечым каштоўнасцям. А Вольга рабіла ўсё на загад сэрца, таму ў яе ўчынках заўсёды прысутнічаюць і дабрыня, і міласэрнасць, і спачуванне. Яна гатовая нават ахвяраваць жыццём дзеля каханага і ў імя кахання. Гатоўнасць Вольгі рызыкаваць і пайсці на гераічны ўчынак, аднак, – не стыхійны выбух пачуцця, што існуе аўтаномна, не падпарадкоўваецца розуму. Учынкi жанчыны старанна абдумвала, прыглядаючыся да ўсяго, што адбывалася навокал. Вялікай школай гартавання характару сталі для яе візіты на явачныя кватэры і сустрэчы з людзьмі, якія крочылі на небяспечны шлях барацьбы. Апісаннем гэтых сустрэч І. Шамякін палібіў тэму падпольнай дзейнасці. Каштоўна тое, што ім зроблены акцэнт на праўдзівае адлюстраванне цяжасцей, памылак, дапушчаных барацьбітамі-патрыётамі ў першыя месяцы акупацыі.

Не паслухаліся кіраўнікі ваеннага савета і першага гарадскога падполля мудрых папярэджванняў старога камуніста, праігнаравалі яго багаты канспіратыўны вопыт. І толькі асцярожнасць, абачлівасць Паўла Восіпавіча дапамаглі ўрата-

ваць асабіста Андрэя і *“зберагчы ад праваду большасць членаў групы”*. Жанчына-маці па-новаму глянула на людзей, гатовых рызыкаваць уласным жыццём дзеля набліжэння перамогі, убачыла іх зблізку, душой адчула матывы іх дзейнасці. Гэта быў яшчэ адзін важкі крок на шляху грамадзянска-патрыятычнага росту гераіні, адначасова і яе рост як духоўна сталай асобы, яе індывідуальнасці. Грамадскае і асабістае як бы зліліся ў цэласнасць. Узбагаціўся яе ўнутраны свет.

Пры разглядзе апошняй часткі аповесці міжвольна звяртае на сябе ўвагу і наступны факт: літаральна ўсе ўдзельнікі падпольнай групы, якія прыкладвалі шмат намаганняў, каб уцягнуць Вольгу ў шэрагі актыўных змагароў, засталіся жывыя, загінула ж толькі Вольга Ляновіч. І Гапанюк, і камандзір, і Лена Бароўская, і Захар Пятровіч доўгі час выходзілі Вольгу, так бы мовіць, у духу савецкага патрыятызму, адданасці Радзіме, фарміравалі яе характар. Дык можа, у методыцы іхняга выхавання былі нейкія заганы? Ці вучаніца пераўзыхла настаўніка? *Не змагла выканаць заданне падпольшчыкаў нават коштам уласнага жыцця?* Тым не менш пытанне мастацкай апраўданасці менавіта такога варыянта развязкі, такога завяршэння сюжэта застаецца, бо фінал любога твора – і аповесці І. Шамякіна не выключэнне – многае дае для больш глыбокага разумення аўтарскай ідэйна-мастацкай, маральна-філасофскай канцэпцыі.

А цяпер яшчэ раз вернемся да цытаванага ліста Яна Скрыгана: *“...дзівіў трохи канец, як бы абарваны. Як бы заскораны”*. А далей Я. Скрыган тлумачыць прычыну менавіта такога пісьменніцкага завяршэння аповесці: *“Але пасля і ў гэтым я з табою згодзен і па крайняй меры гэтым Вольчын вобраз пакрывае і апраўдвае ўсё: ён астаецца ў памяці вельмі выразна, яе ўчынак – высіцца як помнік”*.

Праведзены разгляд вобразнай сістэмы, некаторых аспектаў праблематыкі аповесці, на наш погляд, пацвердзіў і дапоўніў меркаванні і ацэнкі крытыкаў і літаратуразнаўцаў пра тое, што *“Гандлярка і паэт”* – сапраўды выдатны твор беларускай літаратуры, пазначаны выразным наватарствам, грамадзянскай смеласцю пісьменніка і высокім мастацкім узроўнем увасаблення творчай задумы. Талент празаіка Івана Шамякіна праявіўся тут вельмі поўна і выразна.

Спіс літаратуры

1. Шамякін, І. Дзе сцежкі тыя... / І. Шамякін // Полымя. – 1993. – № 8.
2. Каваленка, В. Іван Шамякін : нарыс жыцця і творчасці / В. Каваленка. – Мінск, 1980.
3. Локун, В. Іван Шамякін / В. Локун // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. – Мінск, 2001. – Т. 3.
4. Шамякіна, А. І. Гісторыя аповесці “Гандлярка і паэт” / А. І. Шамякіна // Выяўленча-мастацкія, арганізацыйныя і ідэалагічныя праблемы сучаснай беларускай літаратуры ў яе сувязях з грамадскімі практыкамі. – Мінск, 2009.